

Невід'ємною частиною педагогічної освіти є практичне навчання, яке займає важливе місце у підготовці майбутніх вчителів. Елемент навчання, який підсилює можливості рефлексивного навчання у педагогічній освіті, є дуже важливим.

Протягом останніх років спостерігається велика активність стосовно реформування шкільної практики. Е.Глампер вважає, що студенти готуються завчасно до здобуття досвіду у професійній діяльності, що дає змогу усвідомити вибір професії. Шкільна практика сприяє першому педагогічному входженню до майбутньої професійної практики. Студенти мають можливість в межах шкільної практики спостерігати за проведенням уроку, аналізувати і коментувати навчально-виховний процес. Студенти за допомогою проектування, планування і проведення уроку здійснюють знайомство зі школою, готуються до компетентного використання теорії під час навчального процесу в школі. Університети відповідають за підготовку і проведення шкільної практики. Шкільна практика є обов'язковою для всіх майбутніх учителів, але у кожній землі і вищому навчальному закладі є відмінності щодо її організації.

Висновки... Отже, у Німеччині відбувається реформування педагогічної освіти вчителів початкової школи з використанням принципів Болонського процесу, вводиться модульна система. Одним із положень реформи є збільшення практичної частини навчання, що сприяє розвитку професійних компетенцій майбутніх вчителів.

Література

1. Terhart E. Perspektiven der Lehrerbildung in Deutschland: Abschlussbericht der von der Kultusministerkonferenz eingesetzten Kommission. – Beltz, 2000. – S. 15-23.
2. Terhart E. Lehrerberuf und Lehrerbildung: Forschungsbefunde, Problemanalysen, Reformkonzepte. - Beltz, 2002. – 246 S.
3. Standards für die Lehrerbildung: bildungswissenschaften. Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.12.2004. – Stuttgart. – 13 S.
4. Glumper E. Entwicklungen und Perspektiven der universitären Lehrerinnenbildung. – Bad Heilbrunn, – 1997. – S. 11-42.
5. Glumper E. Perspektiven der universitären Lehrerbildung. – Bad Heilbrunn, – 1997. – S. 7-9.

Анотація

У статті автор аналізує сучасний стан педагогічної освіти вчителів початкової школи у Німеччині.

Аннотация

В статье автор анализирует состояние педагогической подготовки учителей младших классов в Германии.

Подано до редакції 8.11.2007.

© 2007

Грицак В.Б.

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ ЩАСЛИВОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

Постановка проблеми у загальному вигляді... Виховати щасливу, життєздатну особистість – це справа державної значимості і велике мистецтво. Проблема щастя постійно фігурує в повсякденному спілкуванні людей. Актуальна вона в етиці, мистецтві, психології, педагогіці. У вітчизняній педагогіці проблема щасливої особистості є однією з актуальних, оскільки уявлення про щастя, розуміння його сутності і значущості істотно впливає на життєдіяльність людини, її здатність ставити важливі цілі і завдання та досягати їх реалізації. Головне, чого не вчить наша школа, – це бути щасливою людиною. Розв'язання цього важливого завдання неможливо без вивчення і критичного осмислення досягнень вітчизняної педагогічної думки минулого. В цьому контексті не можна недооцінювати вкладу видатного українського педагога А.С.Макаренка, творча спадщина якого входить до наукової скарбниці людства.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Внесок педагога-новатора в розробку актуальних проблем вітчизняної освіти і виховання розкрито в ряді творів перших макаренкознавців: М.П.Ніжинського, Ф.І.Науменка, Л.Д.Попової, І.Ф.Козлова. Творчо розвинув і пропагував педагогічні здобутки А.С.Макаренка видатний український педагог В.О.Сухомлинський. Зокрема, цікаві його погляди на взаємозв'язок особистого і колективного щастя, які мають принципову відмінність від поглядів А.С.Макаренка. За останні десятиріччя чимало нового й оригінального у висвітленні життя і педагогічної діяльності А.С.Макаренка внесли такі дослідники, як Л.С.Вінничук, С.Г.Карпенчук, М.Ю.Красовицький, Л.М.Кудояр, П.Г.Лисенко, В.Ф.Моргун, О.В.Мельникова, С.С.Огірок, М.М.Окса та ін. Окремих елементів проблеми щастя як педагогічної категорії торкалися у своїх працях такі відомі вітчизняні педагоги як Н.П.Дічек, І.А.Зязюн, М.П.Лещенко, Д.І.Пашенко. Так, Н.П.Лещенко, аналізуючи педагогічну технологію А.С.Макаренка, розкрила її основні структурні елементи та критерії сформованості почуття щастя. Дослідниця Н.П.Дічек чітко визначила основні етико-педагогічні ідеї українського вченого, які знайшли свій розвиток у зарубіжній педагогіці. Аналіз історико-педагогічної літератури підтверджує необхідність всебічного вивчення діяльності видатного вченого щодо означеної проблеми. Аналіз наукових джерел, присвячених педагогічному доробку А.С.Макаренка,

приводить до висновку, що питання педагогічного щастя, виховання щасливої особистості не були предметом спеціального дослідження.

Формулювання цілей статті... Завданням нашої статті є – дослідити педагогічну діяльність А.С.Макаренка, розкрити систему виховання щасливої особистості в його досвіді та теоретичній спадщині, з'ясувати сутність поняття "педагогічне щастя".

Виклад основного матеріалу дослідження... На початку XX ст. талановитий український педагог А.С.Макаренко оригінально підійшов до розв'язання цієї проблеми та найуспішніше реалізував її в колонії імені М.Горького та комуні імені Ф.Дзержинського. Вже не одне десятиліття навколо імені видатного педагога точиться дискусія щодо його педагогічного досвіду і теоретичної спадщини. На наше глибоке переконання, педагогічною метою А.С.Макаренка було виховання щасливої особистості. Все своє життя видатний вчений послідовно і наполегливо боровся за дитячу радість, за право кожного вихованця на любов до себе. "Я переконаний, – писав мислитель, – що мета нашого виховання не тільки в тому, щоб виховати людину-творця, людину-громадянина. Ми повинні виховати людину, яка має бути щасливою" [4, т. 5, с.287-288].

А.С.Макаренко жив і працював у непростих умовах авторитарного режиму. Він зробив усе, щоб захистити знедолених підлітків, колишніх правопорушників і перетворити їх на щасливих людей. Ще в перші, найважчі роки праці в колонії, він сформував власну теорію виховання щасливої особистості. Людину, на думку педагога, створено для щастя, отже, кожен вихованець має право на щасливе дитинство і зобов'язаний допомогти собі стати щасливим. У повісті "Прапори на баштах" (1939) А.С.Макаренко описує педагогічну техніку "щастя і поезії дитячого життя." Відповідаючи у відкритому листі критику Ф.Левіну на зауваження щодо "неприродно-солодкого щастя" в повісті, видатний педагог зазначає: "Я хотів змалювати щастя в боротьбі, в колективних напруженнях, у вимогливій і навіть суворій дисципліні, в праці, в тісному зв'язку з Батьківщиною, з усією країною." [4, т. 3, с.441] Дослідниця М.П.Лещенко визначає наступні компоненти цієї технології:

- визнання права особистості на неповторність, багатобарвність як її характерну ознаку;
- спрямованість на виховання поваги, пошани, довіри до кожної особистості;
- утвердження принципів здорового способу життя через реалізацію ігрового ритуального комплексу поведінки, прав і обов'язків вихованців, що розвиває відчуття романтики, неповторності, привабливості щоденного буття;
- формування потреби виконувати кодекс правил поведінки через безпосереднє залучення кожного вихованця в ігровий ритуальний процес, що є достатньою умовою комфортного самопочуття особистості в колективі;
- створення умов для самореалізації, діагностики обдарувань особистості через обов'язкове її залучення до різних видів навчальної, виробничої, художньої, управлінської діяльності;
- гармонійне поєднання особистісного і колективного, що проявляється в особистості через здатність приймати духовні та матеріальні блага, а також готовність поділитися ними [2, с.55-56].

Перш, ніж визначитись у понятті "педагогічне щастя" за А.С.Макаренком, спробуємо розкрити хоча б коротко систему виховання щасливої людини в педагогічному досвіді видатного вченого.

Звернемось до схеми (рис.1), на якій показана система виховання щасливої людини в освітніх закладах А.С.Макаренка. Як бачимо, у центрі цієї системи колектив, як головний інструмент у вихованні, як потужне естетичне поле позитивного потенціалу, що проявляється в почуття радості, щастя, повноти життя. Водночас, видатний вчений зазначає, що виховуючий колектив не ігнорує особистість, а створює для неї найсприятливіші умови існування і розвитку.

Дослідник макаренківської творчості М.Ярмаченко підкреслює, що особистість у А.Макаренка виступає в новій позиції виховання і є "не об'єкт виховного впливу, а його носій – суб'єкт, проте суб'єктом вона стає, лише виражаючи інтереси всього колективу" [8, с.114]. У цьому плані, на нашу думку, позиція А.С.Макаренка є близькою до поглядів В.Франкла, який зазначав: "Існування людини повною мірою набуває сенсу тільки в співтоваристві. Отже, в цьому розумінні цінність людини залежить від співтовариства... Сутність спільноти тримається на індивідуальності кожного його члена, а сутність особистості випливає із суті співтовариства" [7, с. 199]. Як бачимо, А.С.Макаренко, як і В.Франкл, був переконаний, що індивідуалізм і колективізм не можна розглядати як взаємозаперечні. Такі переконання формували його погляди і на проблему щастя: "Логіка стара – я хочу бути щасливою людиною, мені немає діла до інших. Логіка нова – я хочу бути щасливою людиною, але найпевніший шлях, якщо я так буду діяти, щоб усі інші були щасливі. Тоді і я буду щасливим" [4, т. 5, с.405].

Видатний педагог відстоював і захищав загальнолюдські цінності, як-от, добро, свобода, милосердя, любов до життя і, безумовно, щастя. У нарисі "Щастя" він пише: "Ми навчилися бути щасливими в праці, в творчості, в перемозі, в боротьбі" [5, т. 7, с.95].

Отже, колектив, за переконанням Макаренка, – це наукова організація виховного процесу, це метод виховання, який дозволяє максимально задовольнити дитячі потреби, знайти кожному вихованцю сенс життя і досягти щастя та успішно розв'язати виховні завдання. У цьому плані візьмемо до уваги висловлювання

Н.П.Дічек, яка зазначає: “За визнанням багатьох зарубіжних дослідників головним у педагогіці колективу було створення у дитячій групі такої системи стосунків, яка забезпечувала особі захищеність від негативних впливів суспільного середовища і одночасно залучала її до досвіду життєдіяльності в ньому, а саме до гуманістичної взаємодії з соціумом” [1, с.127].

Дійсно, на особистість має величезний вплив колектив. І, певно, коли жив А.С.Макаренко, колектив, який він створив, був єдиною формою захисту і порятунку знедолених дітей-сиріт. Саме колективи колонії і комуни допомогли вихованцям прокласти особистий шлях до щастя. Водночас, за великим рахунком, ми прислухаємося до думки видатного вітчизняного педагога В.О.Сухомлинського, який у статті “Йти вперед!” пише: “Що таке щастя колективу ? Воно неможливе, якщо не буде щасливою кожна людина. А особисте щастя – це річ винятково складна, виникає вона не тільки в колективі. Багатство індивідуального світу, повнота особистого духовного життя, розкриття, розквіт здібностей, таланту, покликання, особистий успіх у творчій праці, задоволення одвічної і невичерпної потреби людини в людині, любов, дружба, повторення себе в дітях – ось що таке особисте щастя, і, якщо його немає, то не може бути і щастя колективу. Я не згоден з тим, що колектив може замінити те, чого не вдалося людині досягти у побудові особистого щастя” [6, с.15].

Якщо питання виховуючого колективу є визначальним у педагогічній системі А.С.Макаренка, то не менш важливим є його досвід організації трудового виховання. Ідея продуктивної праці займає одне з центральних місць у виховній системі видатного вченого. Втім, праця, як і інші елементи змісту виховання, не відігравала в колективі домінуючу роль, не пригнічувала інші види діяльності. 16 років роботи А.С.Макаренка в колонії і комуні привели його до висновку, що праця може бути тільки частиною загальної системи. Без освіти, без соціального і політичного виховання, які крокують поруч, вона не приносить відчутної користі у справі виховання щасливої особистості і є нейтральним у виховному відношенні процесом.

Ідея педагогічної доцільності була успішно реалізована А.С.Макаренком в організації трудової діяльності колоністів. Доцільність різних форм і видів праці, чіткість в окресленні трудових завдань, раціональне використання часу і ресурсів, перехід на госпрозрахунок – все це, на думку вченого, має відбуватися за певною логікою. Особливо це стосується організації продуктивної праці, де б вихованці могли проявити свої нахили і здібності, розвинути таланти. А.С.Макаренко пише: “Новий завод колоністи сприйняли, як небувале й небачене щастя, що припало на їх долю. Для них нове щасливе життя було невіддільне від заводу електроінструментів. І тому так пристрасно хотілося, щоб скоріше виходили свердла”[4, т. 3, с.409]. На заводах комуни ім. Держинського виробництво було організовано так, що діти без особливих труднощів оволодівали виробничими навичками, основами організації виробництва, а головне – результатом цієї праці був розвиток вихованців. Великого значення надавав видатний педагог іншим видам праці колоністів, виконанню окремих трудових доручень. Будь-яке завдання, пов’язане із тяжкою і не завжди приємною працею талановитий педагог розв’язував просто і оригінально, перетворюючи таке заняття в цікаву і захоплюючу дитячу гру. Характерний у цьому відношенні епізод із життя горьківців “Молотьба”. Після важкої і брудної роботи колоністи почуваються збудженими і веселими. Радісна людська втома, щастя вільного трудового колективу заповнили їх серця і передались усім присутнім. Певно, і сам А.С.Макаренко був захоплений цим явищем: “Я люблю молотьбу. Особливо гарна молотьба надвечір. У монотонному стукоті машин уже починаєш вчувати музику, вухо вже зазнає втіхи від своєрідної музичної фрази і все-таки подібної до попередньої. І музика ця – такий щасливий фон для складного, вже втомленого, але наполегливо невгамовного руху” [4, т. 1, с.310].

Водночас підкреслимо, що в системі життєвих вправ дитячого колективу видатний педагог на перше місце поставив навчальну працю, оволодіння вихованцями основами наук. У комуні, особливо в останні роки, повна середня освіта була обов’язковою. Педагог розцінював навчальну працю як важливий крок на шляху до щасливої долі дитини та оволодіння майбутньою професією. 4 години комунари навчалися в школі і 4 години працювали на заводах, випускаючи електроінструменти та фотоапарати “ФЕД”. Комуна була чудовим зразком поєднання навчання з продуктивною працею та іншими напрямками виховання. Освітня політика, яка панувала в той час, не влаштувала талановитого педагога. Він створював свої, авторські інтегровані програми, які були набагато цікавіші, ширші, ніж масові, відповідали досягненням науково-технічного прогресу, орієнтували комунарів на “знання комерційної й організаційної сторони даного виробництва” [5, т.1, с.98]. Щоб дитина відчувала себе щасливою, конкурентноздатною в дорослому житті, вона повинна мати ґрунтовні, якісні знання. У навчальних закладах А.С.Макаренка цьому сприяла також клубна робота, предметні асоціації і, безумовно, індивідуальний підхід до кожного вихованця з метою розвитку здібностей, нахилів і спрямувань.

Цікавий досвід організації в навчально-виховних закладах А.С.Макаренка системи самоврядування. Безпосереднє включення вихованців у адміністративну діяльність закладу, участь в органах самоуправління на всіх рівнях сприяли виробленню вмінь керувати і підкорятися, нести відповідальність за колектив і свою поведінку. Діти з радістю і великим бажанням виконували безліч організаційних функцій. Це теж був, на нашу думку, своєрідний шлях до щастя, творчості всіх членів колективу. Завдяки чітко налагодженій системі самоврядування, А.С.Макаренко мав чудові колективи вихованців. “В останні роки, – пише педагог, – я досяг такого педагогічного щастя, що міг всякого комунара, у всякому колективі призначити старшим і міг бути певним,

що він буде блискуче керувати” [4, т. 5, с.237].

Серед багатьох аспектів формування щасливої особистості видатний педагог надавав особливого значення естетичному вихованню. Вся система виховної роботи Антона Семеновича була направлена на те, щоб через естетику зробити дітей щасливими. Педагог розглядав естетику як науку і вважав, що на художній розвиток вихованців впливає все: люди, речі, середовище. Тому в освітніх закладах А.С.Макаренка вихованці самі підтримували чистоту в класних кімнатах і спальнях: натертий до блиску паркет, сяючі дзеркала і багато квітів. “Ми старались, як тільки могли, – писав педагог, – зробити їхнє життя в колонії заповненим і прекрасним. Вони мали свій театр, свій оркестр, в колонії завжди було багато квітів, молодь була красиво одягнена” [5, т. 7, с.97]. На нашу думку, це і є педагогічне щастя, гордість за вихованців, їх прагнення зробити красивим все, що навколо них. Макаренко тишило те, що в колонії стало комфортно, затишно, і він гордився долею своєї участі у створенні навколишньої краси. До цього варто додати, що різні види сільськогосподарської праці, робота в майстернях, самообслуговування були наповнені цікавим змістом, приємною і захоплюючою естетикою.

Вивчення і аналіз спадщини А.С.Макаренка показали, що у змісті життя виховного колективу велике значення мала чітка організація фізичного виховання. Вчений підкреслював особливу роль режиму, який, на його думку, “повинен бути результатом досвіду всього колективу” [4, т. 5, с.38], формувати корисні звички і виховувати такі риси, як організованість, дисциплінованість, точність та обов’язковість. Педагог звертав увагу на чистоту приміщень, особисту гігієну вихованців, організацію спортивно-масових заходів та ігор.

Аналіз поглядів видатного педагога на проблему щастя був би неповним, якби ми не торкнулись його методики виховного впливу на особистість і колектив в цілому. Звернемось знову до таблиці, на якій показана система методів, форм і особливих стимулів життєдіяльності виховного колективу, яким керував А.С.Макаренко разом із своїми однодумцями. Ряд сучасних досліджень присвячені цим питанням і глибоко їх розкривають. Втім ми звернули увагу на деякі методи і засоби життєдіяльності колективу, які в досвіді видатного педагога мали особливе, стимулююче значення у зміцненні дисципліни, вихованні моральних переконань, забезпечували творчість і радість щастя кожному вихованцеві.

Це, зокрема, такий метод як виявлення довіри. Антон Семенович приймав вихованця таким, яким він хотів його бачити, виявляючи до нього батьківську турботу, повагу і довіру. Тут, до речі, варто згадати слова Гете, на які посилається В.Франкл: “Приймаючи людину такою, як вона є, ми робимо її гіршою, приймаючи її такою, якою вона повинна бути, ми змушуємо її стати такою, якою вона може стати” [7, с.99]. Ця віра А.С.Макаренка базувалася на переконаннях в тому, що кожна дитина абсолютна цінність, і вона має право на щасливе дитинство. Наведемо декілька висловлювань вченого, які підтверджують це: “Не може бути виховання, якщо не зроблено центральної установки про цінність людини” [5, т. 1, с.249]. “Сподіваюсь, що мені пощастить наділити куряжан хоча б малою часточкою моєї пафосної віри в їхню людську цінність” [5, т. 1, с.231]. “Я підіймаю в нього віру в себе, виховую в нього почуття обов’язку перед самим собою... я говорю йому про людську і робочу честь” [5, т. 1, с.244].

Понівечені долі дітей та віра в можливості кожного вихованця спонукали видатного педагога до створення такої системи виховання, яка допомогла духовно і фізично вижити і самореалізуватися в житті. У застосуванні методу довіри А.С.Макаренком є, на наш погляд, і зворотна сторона – довіра вихованців своєму педагогові, бажання розділити з ним всі труднощі життя колонії. “Хоч як важко було мені, – пише А.С.Макаренко, – моє життя в цей час було щасливим життям. Не можна описати цілком виняткове враження щастя, яке відчуваєш у дитячому товаристві, що виросло разом з вами, довіряє вам до кінця, йде з вами вперед. У такому товаристві навіть невдача не засмучує, навіть прикрість і біль здаються високими цінностями” [4, т. 1, с.596]. До цього варто додати, що застосування методу довіри допомогло створити в колективі відносини взаємозалежності, співдружності та діти вчилися організаційній і виконавській діяльності. Це функціонування різновікових загонів, своєрідна система чергувань, а також рада командирів як центральний орган самоуправління, який понад 16 років здійснював контроль за поведінкою і життям дітей. Колоністи свято вірили в те, що всі завдання вони виконують самі (непомітний контроль педагога). Додамо, що найважчу і найнеприємнішу роботу виконував кращий загін, що стимулювало колоністів, даючи поштовх дитячій радості. Вчений писав про це так: “Сполучення величезного довір’я з величезною вимогливістю і є стиль нашого виховання” [4, т. 5, с.333]. А.С.Макаренко високо цінував приклад як метод виховної діяльності. Це досить наочно видно, коли педагог описує “завоювання Куряжа” і те, яке враження на колоністів справили колектив горьківців: “Вгамовані, вкрай деморалізовані куряжани, всі обстрижені, вимиті, всі в білих сорочках, вставлені в тоненькі рамки з горьківців і вискочити з рамок уже не можуть. Вони тихенько сидять за столами, склавши руки на колінах, і з глибокою пошаною дивляться на гірки хліба на блюдах і кришталево-прозорі графини з водою” [4, т. 1, с.529]. Сам А.С.Макаренко у всьому був прикладом для вихованців. Його висока освіченість, організаторський талант, дисциплінованість, розумна вимогливість у поєднанні з повагою і батьківською любов’ю до дитини дали вражаючі виховні результати. Під впливом педагогічного колективу і особисто А.С.Макаренка вихованці почували себе господарями долі та намагались добре працювати.

Велике значення в діяльності А.Макаренка-педагога мали бесіди: індивідуальні, відстрочені етичні бесіди,

бесіди-інформації та ін. Вечорами, у крихітному кабінеті вченого збирались колоністи, і починались задушевні розмови про театр, книги, життя в колонії. Діти переконувались в тому, які глибокі знання має їхній вчитель і як майстерно він про все розповідає. Приклад педагога захоплював їх, спонукав до кращого навчання і глибокого засвоєння знань.

Зазначимо, щастя як педагогічна категорія неодноразово привертало увагу вченого. Він вважав, що у розв'язанні цієї складної проблеми важливе значення мають особливі стимули життєдіяльності колективу, які майстерно використовує педагог. Коротко зупинимось на деяких з них.

– Дитяча радість. Відзначимо, що метод дитячої радості в навчанні, праці та громадській діяльності вносив у життя вихованців елемент романтики і формував життєздатних, оптимістичних людей.

– Елементи воєнізації. А.С.Макаренко тонко розумів дитячу психологію і широко використовував у своєму досвіді ігрові форми організації життя колективу. У дитячих закладах А.С.Макаренка використовувались найрізноманітніші ігри: спортивні, напівспортивні, рухливі, військові, атракціони, конкурси, а також ігри, створені самими вихованцями, зокрема, “Горлет”, “Ребусник”, “Воєнізація”. Наприклад, гра “Воєнізація”, яка наповнювала життя дітей радістю і щастям, була чітко організована і спланована. Те, що сам Антон Семенович був учасником гри 16 років і спонукав до цього вихователів, підкреслює те значення, яке надавав видатний педагог цьому методу. Особливу роль вчений відводив зовнішньому оформленню гри, використанню елементів воєнного побуту армії (рапорти, салюти, сигнали горна, вшанування прапора, військова термінологія), всього того, що викликало захоплення емоційністю і красою, виховувало ініціативу та самостійність у гравців. Високо цінуючи “воєнізацію”, А.С.Макаренко підкреслював, що вона створює той “зовнішній каркас, у якому красиво можна жити і який тому і захоплює” [5, т. 4, с.138]. Варто додати й те, що на заняттях гуртків діти виготовляли іграшковий матеріал для проведення ігор, конструювали, моделювали, що сприяло розвитку фантазії, видумки, технічної творчості.

Тісно пов'язана педагогічна категорія щастя у досвіді А.С.Макаренка із системою перспективних ліній. Система близьких, середніх і далеких перспектив за А.Макаренко створювала радісний настрій у вихованців і водночас спрямовувала їх інтереси у бік ціннісних задовольнень. “Я щасливий, – писав великий педагог, – що мій колектив мав перед собою ясно поставлені трудні цілі та йшов до них і не просто рухався в просторі, а перемагав труднощі” [4, т.5, с.185]. Мова йде про “колективний інтерес, а точніше інтереси суспільства, для реалізації яких окремий вихованець мав уміти своє особисте життя уявляти не інакше, як частину теперішнього і майбутнього життя всього суспільства” [1, с.94].

А.С.Макаренко приділяв велику увагу традиціям, які виступали в його досвіді своєрідними механізмами захисту особистості. Педагог вважав, що вихованець швидше і легше підкоряється традиції, ніж прямій вимозі вихователя або будь-якого члена колективу. Правильне виховання, на думку педагога, неможливе без традицій. Вони цементують колектив, створюють міцний ґрунт для формування щасливої особистості, наповнюючи життя вихованців цікавим змістом. Дитячі установи, якими керував А.С.Макаренко, були багаті на традиції: шефство старших над меншими, дружба між педагогами і вихованцями, шанування прапора, система чергувань, оригінальні форми дитячого самоврядування, гра “Воєнізація”, туристичні походи тощо.

Оптимістичний, життєрадісний тон колективу забезпечувало і почуття гумору, якому видатний педагог надавав особливого значення. В процесі організації різних видів діяльності, у розв'язанні низки проблем, під час концертів та театральних вистав почуття гумору створювало відповідний колорит відносин, сприяло виходу із найскладніших ситуацій без найменших витрат, підвищенню загального тону та позитивного настрою. Дитинство, на думку педагога, є чи не найкращою частиною життя людини і треба прагнути зробити його радісним і бадьорим. Сам Антон Семенович майстерно володів засобами гумору, навчав цьому мистецтву вихователів. Він намагався завжди бути таким радісним, як колектив, і ніколи не дозволяв собі мати сумне обличчя. “По-перше, мажор. Я ставлю головним цю якість. Постійна бадьорість. Ніяких похмурих облич, ніяких кислих виразів, постійна готовність діяти, райдужний настрій, саме мажорний, веселий бадьорий настрій [4, т.5, с.195]. Як бачимо, тон виховних закладів А.С.Макаренка був мажорним, а радість буття для більшості вихованців виражалась так: ми були щасливі.

Отже вся система творення виховуючого колективу за А.С.Макаренко, сприяла формуванню свідомої дисципліни, яка в свою чергу продукувала обов'язок, відповідальність і свободу вихованців. Проблеми формування свідомої дисципліни у виховних закладах А.Макаренка присвячені дослідження багатьох вчених. Ми висловимо тільки думку, яка співзвучна з поглядами В.О.Сухомлинського і полягає в тому, що “дисципліна – це передусім засіб виховання і лише потім – результат виховання” [6, с.15]. Водночас зазначимо, А.С.Макаренко, вважаючи дисципліну результатом виховання, на практиці відчайдушно добивався приємної і захоплюючої дисципліни. Не стільки дисципліни боротьби і подолання перешкод, а перш за все дисципліни порядку, тобто такої, яка мала дуже важливу мету – перевиховати неповнолітніх і зробити їх щасливими. Видатний педагог стояв на тому, що бадьорий міцний колектив може виховувати тільки життєздатна і щаслива особистість педагога. Втім, у педагогічному колективі, на його думку, повинні бути люди різної статі, різної вдачі, різних темпераментів і характерів. Колектив вчителів повинен бути естетично виразним, носієм художньої культури. Він наголошував, що в дитячих установах “повинні бути авторитетні, культурні, працездатні, хороші дорослі люди” [4, т. 5, с.329]. Найважливіша вимога до вчителя – це любов до дітей і до своєї професії. У “Педагогічній поемі”

видатний педагог пише: “Тільки коли поряд, біля самого мого стола, дзвенів дитячий гомін, я почував себе справді затишно, моя думка оживала і веселіше працювала уява. І за це особливо я був вдячний горьківцям” [4, т. 1, с.597]. Аналіз наукових досліджень макаренкознавців, практичного досвіду видатного педагога показав, що вихованці А.С.Макаренка гідно виконали заповіді свого духовного наставника. Зокрема, П.Лисенко зазначає, що бувши колоністи А.Макаренка стали справжніми щасливими людьми. Долі і професії їх різноманітні. Водночас, вони “зберегли пам’ять про свого вчителя, який доторкнувся до них своїм світлим розумом і добрим серцем, кожному допоміг стати на ноги” [3, с.13]. Серед вихованців Антона Семеновича є такі, що обрали професію педагога. Про одного з них А.Макаренко пише: “Не вийшло з Карабанова агронома... Закінчив він агрономічний робітфак, але в інститут не перейшов і сказав мені рішуче: “Хай йому з тим хліборобством. Не можу без пацанів бути. Скільки ще гарних хлопців дурня строїть – на світі, ого! Раз ви, Антоне Семеновичу, в цій справі попрацювали, то й мені можна” [4, т. 1, с.613]. Видатний педагог ніколи не добивався любові вихованців, він просто любив дітей. І дякуючи цій любові вони зростали добрими і чесними.

Оригінально підходив великий педагог до розв’язання проблеми завтрашнього, майбутнього щастя. Педагогічний колектив, керований А.С.Макаренком, вчив вихованців мистецтву заощаджувати гроші і вміло їх використовувати. Цьому сприяла ціла система педагогічного стимулювання: кишенькові гроші, фонд заробітної плати, допомога вихованцям у скрутних випадках, ощадні книжки комунарів, “придане” кожному вихованцеві, стипендії студентам-комунарам – 50-100 карбованців залежно від успішності та від курсу [4, т. 5, с.186-187].

Торкнемось ще одного важливого питання в зв’язку з досліджуваною проблемою. У багатьох своїх творах, зокрема “Книга для батьків”, “Лекції про виховання дітей”, “Виступи з питань сімейного виховання” А.С.Макаренко порушує проблему виховання щасливої людини в сім’ї. Саме сім’я, на думку педагога, дає людині повноту життя. Педагог вважав, що виховати дитину щасливою може кожна сім’я, якщо вона цього дійсно захоче. Він підкреслював, що це справа дуже важлива і відповідальна, водночас “приємна, радісна, щаслива” [4, т. 4, с.336]. Щоб виховати щасливу дитину, педагог радить батькам:

- свої дії і почуття скеровувати вимогливою, а не сліпою любов’ю;
- дати дітям міцні практичні навички і уміння, з віком трудові доручення слід ускладнювати;
- вчити бути мужніми, не розгублюватись ні при яких обставинах, бути працелюбними;
- дитина має бути членом сімейного колективу, відповідати за щастя і нещастя в сім’ї;
- взаємна любов подружжя, бажання щастя одне одному – шлях до виховання прекрасних дітей.

Виступаючи перед батьками, А.С.Макаренко неодноразово підкреслював: “Невдало вихована дитина, – це, насамперед, сама людина нещасна і нещасні батьки. Це – горе, а правильне виховання – це організація щастя. Тому треба потратити на таку справу які завгодно сили” [4, т. 4, с.433]. Видатний педагог радив батькам вчити дитину боротися за своє щастя. На його думку, “щасливою людиною не можна стати випадково – виграти, як в рулетку, – щасливою людиною треба вміти бути” [4, т. 5, с.406]. Оригінальний його підхід до такої категорії як нещастя. Вчений стверджує: якщо людина відчуває себе нещасною, необхідно знайти в собі сили перемогти нещастя. “Кожне нещастя завжди перебільшене”, – підкреслює педагог [4, т. 5, с.406].

Висновки... Проаналізувавши погляди А.С.Макаренка на досліджувану проблему ми дійшли:

- педагогічний досвід А.С. Макаренка – це оригінальна система виховання щасливої людини, форми, методи і особливі стимули життєдіяльності якої дали вражаючі результати;
- щастя як філософська і педагогічна категорія було завжди в центрі уваги видатного педагога;
- аналіз макаренкознавчої літератури показав, що вчений оригінально підійшов до визначання критеріїв сформованості почуття щастя. До них педагог відносить: “віру особистості у власний творчий потенціал і почуття поваги до самої себе, любов до навколишнього матеріального світу та вміння трансформувати його за законами краси, любов до людей” [2, с.56].

Узагальнюючи сказане, зазначимо: педагогічне щастя за А.С.Макаренком – це особливий почуттєвий стан педагога, “надзвичайно складний, найбагатший комплекс самопочуття” [5, т. 7, с.95], який характеризується відчуттям радості, задоволення, повноти життя від спілкування з вихованцями і середовищем, яке оточує їх, та бажанням зробити це життя кращим, цікавим і змістовним.

Наше дослідження не претендує на повноту. Поза дослідженням залишилося психологічні погляди на проблему щастя, роль дисципліни як стимулюючого фактора у вихованні щасливої людини, філософія дитячого щастя.

Хоч не все те, що пропонував видатний педагог, було реалізовано в практиці навчально-виховної роботи того періоду, його погляди на означену проблему являють собою значний науковий і практичний інтерес для подальшого розвитку теорії та практики виховання щасливої людини в незалежній Україні.

Література

1. Дічек Н.П. Макаренко і світ: аналіз англomовних студій: Монографія. – К.: Науковий світ, 2005. – 318 с.
2. Лещенко М.П. Педагогіка щастя і поезії дитячого життя // Педагогіка і психологія. – 1998. – №1. – С.54-58.
3. Лисенко П.Г. Долі вихованців А.С.Макаренка. – Кременчук: Вид-во – друкарня «Про-Графіка ЛТД», 1999. – 175 с.

4. Макаренко А.С. Твори: В 7т., К., 1953 – 1955, т.1-7.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8т., М., 1983 – 1986, т.1-8.
6. Сухомлинський В.О. Йти вперед! // Рід. школа. - 2002. – №5. – С.11-16.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогрес, 1990. – 368 с.
8. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С.Макаренко. – К.: Рад. школа, 1989. – 190с.

Анотація

У статті розглядається проблема виховання щасливої особистості у творчій спадщині видатного українського педагога А.С.Макаренка.

Аннотация

В статье рассматривается проблема воспитания счастливой личности в творческом наследии выдающегося украинского педагога А.С.Макаренко.

Подано до редакції 25.10.2007.

© 2007

Зобенько Н.А.

РОБОТА З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Прогресуюча тенденція безперервного зростання різних проявів девіантної поведінки ставить перед суспільством, школами, позашкільними закладами як основні завдання пошук форм, методів і технологій соціальної роботи з важковиховуваними учнями. Це вимагає концентрації зусиль, спрямованих як на реабілітацію важковиховуваних учнів, так і на попередження відхилень від соціальних норм, усунення умов, які безпосередньо чи опосередковано здійснюють негативний вплив на формування особистості учнів. Сьогодні підліткам ніде подітися у вільний час, ситуація не тільки не покращується, а навіть погіршується, оскільки багато гуртків та секцій стали платними, і відтак недоступними багатьом учням.

В Україні низькою ще залишається роль громадських формувань в організації дозвілля дітей і підлітків, вихованні в них поваги до закону і загальноприйнятих правил поведінки в суспільстві. У результаті у багатьох із них виникає або повна розгубленість перед завтрашнім днем, або бажання отримати від життя якомога більше, і негайно. У молодих формується комплекс неповноцінності, який штовхає до спотворених форм протесту.

Зрозуміло, що вироблення ефективної системи заходів по подоланню важковиховуваності серед дітей та підлітків можливе лише на основі проведення соціальних, соціально-психологічних, педагогічних та інших видів досліджень з даної проблеми.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблема важковиховуваності дітей та підлітків в літературі розглядається досить широко такими науковцями як А.Капська, В.Оржеховська, Л.Славина, В.Титаренко, М.Фіцула, І.Козубовська, Г.Товканець та ін.

У профілактиці відхилень у поведінці серед неповнолітніх значна роль повинна належати позашкільним виховним закладам. Тісна співпраця з усіма виховними інститутами сприятиме зменшенню кількості відхилень у поведінці неповнолітніх.

Формулювання цілей статті... Мета дослідження: виявлення найбільш оптимальних форм профілактичної роботи та соціально-педагогічної реабілітації девіантної поведінки підлітків в позашкільному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження... На думку переважної більшості сучасних російських учених, яку ми повністю поділяємо, на сьогоднішній день в умовах навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах досить важко досягти суттєвих позитивних результатів у роботі з дезадаптованими дітьми і підлітками. В багатьох випадках доцільним є направлення неповнолітніх в спеціальні реабілітаційно-виховні заклади, а також залучення їх в діяльність різних дитячих і молодіжних позашкільних закладів (гуртків, секцій, клубів, центрів дозвілля тощо). При цьому важливою умовою успішної реабілітації соціально дезадаптованих дітей і підлітків є включення їх в систему нових міжособистісних відносин, які будуються на основі колективної суспільно корисної діяльності. Тут створюється те виховне середовище, яке здатне виконувати функції інституту соціалізації, вірніше, ресоціалізації, тобто відновлювати втрачені навички соціально схвалюваної поведінки, соціальний статус, подолати відчуження від основних інститутів соціалізації (сім'ї, школи), змінити систему внутрішніх цінностей і референтних орієнтацій.

Сьогодні клубна робота порівняно зі шкільним навчанням розглядається дослідниками як менш формалізована практика соціалізації і соціальної адаптації тих дітей і підлітків, проблеми та інтереси яких не в змозі вирішити і задовольнити дві основні підсистеми суспільства – сім'я і школа.

В різних неформальних клубах в атмосфері гри, радості, підтримки з боку оточення молодій людині легше знайти і проявити себе, прийняти соціальні норми і правила співжиття.

Основним завданням соціально-виховної роботи в клубах є створення умов для засвоєння дітьми і